

החזן שעבר לפני המחנה

יהושע פורת

ז' צחור, חזן: תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, ירושלים וגבעת חביבה: יד יצחק בן צבי ויד יערי, תשנ"ז.

אם נבחן את דרכה של תנועת 'השומר הצעיר' (לרבות בנותיה, 'הקיבוץ הארצי' ומפ"ם) רק על פי דרכה הרעיונית, כפי שהשתקפה בהנחותיה האידאולוגיות ובמצעיה, לא נוכל להימנע מן המסקנה כי כשלה בכל מעשי ידיה או, מיטב, במימוש חזונו של אבותיה. תפיסת 'הסוציאליזם המהפכני', אשר ירשה את הכמיהה הסוציאליסטית האידאליסטית של שלב הילדות של התנועה, התגלתה כסגידה לדרך המובילה לדיקטטורה אכזרית ומרושעת, נטולת כושר שרידות כלכלי. 'תורת השלבים' הניחה כי לאחר שלב הבנייה הציונית בארץ תעבור תנועת 'השומר הצעיר' לשלב גבוה יותר של מאבק מעמדי למען מהפכה סוציאליסטית; והנה שלב זה לא בא מעולם ותורת הסוציאליזם המהפכני ניטשה ולא נותר לה זכר בהגות התנועה.

גם בשאלת עתיד יחסי שני העמים הנאבקים על האדנות על ארץ-ישראל הציעה תנועת 'השומר הצעיר' גישה משלה: מדינה דו-לאומית של העם היהודי החוזר לארצו ושל הערבים החיים בארץ. גם כאן טרפה המציאות את כל הקלפים. מלכתחילה הדגישה 'השומר הצעיר', כי המשטר הדו-לאומי יקום רק לאחר שיתווה רוב יהודי בארץ, דהיינו לאחר שהיישוב העברי יגדל ויתעצם ויהיה מסוגל לעצב פתרון לשאלת ארץ-ישראל כרצונו. ברור כיום כי לא היה שום סיכוי

שערביי הארץ יישבו בחיבוק ידיים וישלימו עם תהליך אבדן מעמד הרוב, מעמד אשר נהנו ממנו עד תום תקופת המנדט הבריטי. ובאותה מידה ברור, כי לא היה מקום להניח כי לאחר שייכון רוב עברי בארץ יסתפק היישוב העברי בהסדר דו-לאומי ולא יפעל לכינון מדינה לאומית משלו כגולת הכותרת למפעל ההגשמה הציוני. ואכן כאשר נסתמנה האפשרות להקמת מדינה יהודית בחלק של ארץ-ישראל על פי תכנית החלוקה של האו"ם משנת 1947, לא היססה תנועת 'השומר הצעיר' ומיהרה להצטרף אל החזית הציונית הרחבה, אשר מפא"י עמדה במרכזה, חזית שפעלה להגשמת האפשרות ההיסטורית שנוצרה אז. יתר על כן, ספק רב אם שני מנהיגי 'השומר הצעיר', מאיר יערי ויעקב חזן, התייחסו ברצינות מלאה לפתרון הדו-לאומי. סימנים שונים מעידים על כך, כי הם השתדלו לשמור על ריחוק מסוים בינם ובין הרעיון הזה, ושהניחו את מלאכת הפצתו למרדכי בנטוב דווקא. יערי, אשר טביעת אצבעותיו טבועה בכל הנחה רעיונית חשובה של 'השומר הצעיר', ויתר על ניסוח היבט אחד בלבד

הקשר ועל הנאמנות ביניהם כשישים וחמש שנה היא שאפשרה לתנועת 'השומר הצעיר' להתקיים. עם זאת לא פעם היו חלוקים בדעותיהם ובמשך שנים רבות קינא יערי בסתר לכו בסגולותיו של חזן אשר הוא עצמו לא נחן בהן: יופי גופני, כושר רטורי והיכולת לעורר חיבה.

כפי שעולה מן הביוגרפיה הנהדרת אשר זאב צחור העניק לנו, לא היה חזן משוכנע עד עמקי לבו בצורך בקיומו הפוליטי הנפרד של 'השומר הצעיר'. הוא לא התלהב מן הצעדים שנקט 'הקיבוץ הארצי' למן שלהי שנות השלושים לקראת הקמת מפלגה פוליטית נפרדת: כינון 'הליגה הסוציאליסטית' בשנת 1939, מפלגת פועלים 'השומר הצעיר' בשנת 1946 ומפ"ם בשנת 1948. אולם צעדים אלה נבעו באופן הכרחי כמעט מפיתוחה של רעיונה (אידיאולוגיה) נפרדת בידי יערי. ואת הרעיונה הנפרדת פיתח מאיר יערי כדי לתת צידוק לקיום הנפרד של 'השומר הצעיר', לאחר שעידן הנעורים הלך ובוגרי 'השומר הצעיר' היו צריכים להחליט על דרכם הפוליטית בארץ ועל העתיד הפוליטי של תנועתם בגולה. מקצת הבוגרים (יצחק בן-אהרון, אבא חושי וקיבוץ אפקים ואלעזר גלילי בראשו) בחרו בדרך ההשתלבות הפוליטית במפלגת המעמד הגדולה, במפא"י, ובתנועה הקיבוצית הכללית, 'הקיבוץ המאוחד'. אך רוב הבוגרים ורוב קיבוצי התנועה חשו מחויבים לעברם התנועתי, חשו גאווה על כי תנועת הנוער אשר הקימו הפכה לחשובה שבתנועות הנוער החלוציות היהודיות באירופה המזרחית ודגם לחיקוי מצד תנועות אחרות, והגיעו למסקנה, אולי אינטואיטיווית, כי קיום נפרד יחזק את אפשרות הגשמת חזונו הציוני והחלוצי.

על פי אמות מידה רעיוניות בלבד לא היה טעם בקיום הפוליטי הנפרד של 'השומר הצעיר'. המרקסיות-לניניזם הלך ואיבד את כוחו וזוהרו

במסכת הרעיונית של 'השומר הצעיר' והוא הרעיון הדו-לאומי – ולא בכדי.

יערי היה מורה הדרך הרעיוני של 'השומר הצעיר', המנסח, הכותב והמציג. חזן לעומת זאת, אשר למן 1923 הפך לשותפו הנאמן בהנהגת התנועה, עסק בראשונה בבניין התנועה. הוא היה אחראי למהלכים שאפשרו להפוך את התנועה מאוסף תבורות צופים לתנועת נוער ציונית חלוצית; הוא ששכנע ופישר לקראת גיבוש המסגרת של התנועה העולמית בשנת 1924; הוא אשר קירב בין הקיבוצים השונים ואפשר את הקמת 'הקיבוץ הארצי השומר הצעיר' בשנת 1927; והוא אשר תמיד ידע והצליח לשכנע את חברי התנועה בצדקת הדרך אשר נקשרה בשמות שני מנהיגיה.

אכן שני מנהיגים קמו לו ל'שומר הצעיר'. יערי היה אינטלקטואל בעל כושר ניתוח וניסוח נדיר, אשר השכיל לחבר תשתית רעיונית משלו, הנתנת צידוק לקיומה הפוליטי הנפרד של תנועת 'השומר הצעיר'. הוא האיש אשר במאמר החשוב ביותר שכתב בימי חייו, 'סמלים תלושים', שכנע בראשית שנות העשרים את ראשוני 'השומר הצעיר' בארץ לנטוש את החלומות הרומנטיים הילדותיים בדבר האפשרות לכוון קהילה הרמונית של מלאכים נטולי יצרים אישיים ופניות אישיות בנוסח הניסוי של ביתניה העילית¹ ולהתמודד עם המציאות האכזרית של ארץ-ישראל, המחייבת עבודה ובניין, הקמת קיבוצים הנושאים את עצמם מבחינה כלכלית, השלמה עם ההכרח בקיום מסגרת המשפחה והקמת מסגרות תנועתיות מרכזיות.

חזן היה הפוליטיקאי, הדפדף, המוצא מסילות אל לבות החברים ואל הציבור הרחב, המעורר הודות ואף אהבה, העובדה כי השניים האלה שמרו על

1 ראה: מ' צור (מהדיר), קהילתנו, ירושלים תשמ"ח.

הביוגרפיה שלפנינו חושפת את חזן האדם במלוא הדרו לא פחות מאשר את פועלו התנועתי. הוא מעולם לא ניסה להתחרות ביערי או לבוא במקומו. אף כי הקדים את יערי בהבנת הצורך בהתאמת רעיונת 'השומר הצעיר' לטלטלה אשר עברה על השמאל בעולם מאז אמצע שנות החמישים, לא נאבק בו בפומבי. הוא שוחח עמו, הציג את דעותיו והמתין... עד שיערי עצמו השתכנע, ושניהם הופיעו יחדיו והציעו את מה שהציעו.

חייו האישיים של חזן נחשפים בביוגרפיה במלוא יופיים. פרשת העתקת מושא אהבתו משולמית בת-דורי אל ברטה זוכה בספר לפרק נפלא. בשר ודם היה חזן, בעל יצרים ורגשות, אך לא פחות מכך בעל מצפון אנושי וטהור מידות.

אין מדובר בהגיוגרפיה. כישלונותיו ושגיאותיו של חזן מוצגים בספר במלוא חומרתם. נאום 'המולדת השנייה' משנת 1949 מתואר ומנותח, על המחיר הכבד אשר 'השומר הצעיר' שילם בגינו. גם הסתבכותו של חזן בניסיון עקב לשמור על מעמד לתנועתו בתוך צה"ל המתכונן והולך באמצעות מסגרת מחתרתית תנועתית מוצג בספר ללא כחל ושרק. אין זה פלא שבני מוריס יכול היה למצוא מסמך סודי של מחלקת המודיעין של המטה הכללי בדבר היקף בעיית הפליטים הערבים עד מאי 1948 בארכיונו הפרטי של אהרון כהן, המופקד בגבעת חביבה. וכיצד הגיע המסמך הזה לידי כהן? ברוך רבינוב, רכז הביטחון של 'הקיבוץ הארצי' דאז, מסרו לידי ורבינוב היה נציגו של חזן בארגון רשת התאים של 'השומר הצעיר' בצה"ל בשנים 1949-1950. רק על רקע המלחמה הקרה וההערכה כי מלחמת עולם שלישית עומדת בפתח, וכי יש הכרח לנקוט עמדה ברורה במאבק הענקים הזה, ורק על יסוד חשדנותו המוגזמת של דוד בן-גוריון כלפי כל אנשי 'השומר הצעיר' ואחדות העבודה

למן אמצע שנות החמישים, וכפי שצינו בראש דברינו לא היו 'תורת השלבים' והפתרון הדו-לאומי בגדר אפשרויות מציאותיות מלכתחילה. אך אם היה להם צידוק, הריהו בכך שאפשרו ל'השומר הצעיר' להתקיים כאופציה סוציאליסטית שמאלית בתוך המחנה הציוני. ההתנגדות לציונות מצד שמאל היתה חזקה מאוד בציבור היהודי באירופה המזרחית. החלופה של הקומוניזם או של סוציאליזם מהפכני יהודי אוטונומיסטי (נוסח ה'בונד') היתה מפתה מאוד ונטולת דילמות מוסריות אשר הציונות עמדה מולן: הצורך להגשים את המפעל הציוני - ודווקא בגרסתו החלוצית - על אדמה אשר עד אתמול ערבים היו בעליה, ואשר לא פעם היה צורך לפנות ממנה אריסים ערבים. אילו ויתר 'השומר הצעיר' על ייחודו הפוליטי והיה מסתפק במעמד של תנועה קיבוצית בתוך מפא"י הסוציאל-דמוקרטית והרפורמיסטית בנוסח אדוארד ברנשטיין וה-SPD הגרמנית, ספק רב אם היה מצליח להציל עבור הציונות החלוצית עשרות אלפים של צעירים יהודים.

וכאן נעוץ העיקר. המלל המרכסיסטי, החזון בדבר מדינה דו-לאומית והדיבורים על כך ששלב ההגשמה הציונית הוא זמני בלבד - כל אלה לא הפריעו ל'השומר הצעיר' להיות חלק חשוב ביותר של מחנה ההגשמה הציונית. חבריו מילאו תפקיד מרכזי בבניין היישוב העברי בארץ-ישראל ובהנחת התשתית להקמת מדינת ישראל; קיבוציו היו למבצרי עוז של המדינה הצעירה הנאבקת על נפשה (נגבה, יחיעם, יד-מרדכי, רבדים ועוד); וראשיו בפולין רשמו את הדפים המפוארים ביותר בהיסטוריה היהודית - מרדכי אנילביץ, טוסייה אלטמן, יוסף קפלן, רוזיקה קורצ'ק, חייקה גרוסמן, אבא קובנר ורבים נוספים. ביצירת המסגרת אשר חוללה את כל אלה היה לחזן תפקיד ראשון במעלה - יותר ממה שחשבנו עד כה.

למרות זאת הבינו ראשי מפלגת העבודה כי אפשר לשתף את חזן בכל ההכרעות, סמכו עליו ועל יערי כי ינצרו סוד, ובימי מנהיגותה של גולדה מאיר הפך חזן, לצדו של גלילי, לאיש אמונה וסודה הקרוב ביותר. לבו לא היה עם צעירים בתנועתו אשר נתנו יד להקמת מסגרות יוניות רדיקליות בנוסח שי"ח (שמאל ישראלי חדש) או 'שלוש עכשיו'. הכרתו הציונית והפטריטיזם הישראלי העמוק שלו הביאוהו להתנגד לנסיגה לקווי שביתת הנשק של 1949 ולתמוך בהתיישבות ישראלית בשטחים חיוניים לביטחון ישראל בבקעת הירדן וסביב לירושלים. כאשר הוענק לו בשנת 1989 פרס ישראל על מפעל חייו, ראה בכך כמעט כל הציבור הישראלי אות הערכה למנהיג אשר בניין היישוב העברי ותקומת מדינת ישראל והבטחת קיומה היו תמיד בראש מעייניו.

זאב צחור יכול היה לכתוב את הביוגרפיה המרתקת והמעמיקה הזאת הודות לגודל רוחם של שלוש בנותיו של חזן ומוסדות 'הקיבוץ הארצי', אשר העמידו לרשותו את כל החומר הארכיוני הדרוש: מכתביו האישיים של חזן, בעיקר לאשתו, והמכתבים הרבים שקיבל, פרוטוקולים של ישיבות והתייעצויות ומסמכים אחרים. חבריו של חזן להנהגה ולדרך נאותו להעיד ולהשיב על שאלות. באופן זה נוצרה האפשרות לכתוב ביוגרפיה מהימנה ומשכנעת וכשרונו של המחבר הוציא את האפשרות הזאת מן הכוח אל הפועל. יד יערי, מוסד המחקר וההנצחה של 'הקיבוץ הארצי' בגבעת-חביבה שותף להוצאת הספר לאור. לא אוכל להבין מדוע משכה 'ספריית פועלים', הוצאת הספרים של 'הקיבוץ הארצי', אשר חזן היה במשך עשרות שנים חבר המערכת שלה, את ידה מהוצאת הספר לאור. ההפסד הוא כולו שלה; הרווח - של יד יצחק בן-צבי, אשר שמה נקשר עתה בשמו של חזן גם כן, מהגדולים, הבולטים והחשובים שבמנהיגי תקומתנו הלאומית בארצנו.

סילוק ישראל גלילי הנאמן ללא שיור להנהגת המדינה ולבן-גוריון הוא הדוגמה הקיצונית) אפשר להבין היום את השגיאה הקשה מאו. אך לזכותו של חזן ייאמר כי התעשת במהירות. הוא תפס כנראה לאן עשויה התארגנות כזאת להוביל, וייתכן מאוד כי מאמרו המבהיל של יעקב ריפתין 'אנחנו והקומוניזם'² העמידו על הסכנות החמורות שבפתת. מכל מקום זמן מה לאחר מכן דאג לכך שכל ההתארגנויות המפלגתיות האלה תופסקנה, אנשי 'השומר הצעיר' שנשארו בצבא חדלו לראות בוועדת הביטחון של 'הקיבוץ הארצי' מעין מפקדה, רבים מהם עשו חיל בצבא, ומקצתם אף הפכו למפקדיו העליונים (חיים בר-לב ודוד אלעזר). ולמען הדיוק, חזן הכריע כפי שהכריע בעניין זה עוד לפני משפט פראג ופרשת סנה בשנת 1952.

הצטרפות מפ"ם לקואליציה הממשלתית בשנת 1955 לא הביאה את חזן לחברות בממשלה. למדנו מהביוגרפיה כי היו מקרים אשר היה בהם מוכן לעשות כן, אך יערי סירב תמיד. ייתכן כי יערי חשש פן ייכשל בניהול משרד ממשלתי, מאחר שלא היו לו הכישרים לכך; ייתכן כי חשב שמנהיגה של מפלגה סוציאליסטית מהפכנית לא ראוי לו להפוך לשר זוטר בממשלה אשר רפורמיסטים עומדים בראשה - כשם שמורים תורו וז'אק דיקלו לא הצטרפו כשרים לממשלות הראשונות של צרפת אחרי שחרורה בשנים 1944-1947, כאשר מפלגתם הקומוניסטית היתה חברה בקואליציה הממשלתית, ושלחו אליה מנהיגים מהדרג השני במפלגתם; וכך נהג גם יצחק טבנקין, מנהיג 'אחדות העבודה'. כיוון שיערי ויתר, חזן ויתר גם הוא, כי העדיף לשמור על הקשר האישי ולמנוע היווצרות קרע ביניהם על פני כל שיקול אחר.

2 על המשמר, 30 באפריל 1950 (גיליון ה'1 במאי).